

Ivan IVLAMPIE¹

Parmenide și gândirea ființei

Parmenides and the thinking of the being

Abstract: Ancient Greek philosophy revolved around the problem of being and the beginnings of this world. The solutions offered in this regard are multiple, demonstrating the insight of the human mind and its power to amaze. Among the ancient thinkers, Parmenides stands out through his metaphysical meditations and cannot be framed in the currents foreshadowed by the Greek tradition. Through the phenomenology of the twentieth century we can acquire an ingenious tool for reading the intentions of the philosopher from Elea.

Keywords: Greek philosophy, phenomenology, principle, being, becoming

În debutul prelegerilor din 1942-1943 consacrate lui Parmenide, Martin Heidegger numește trei gânditori - Anaximandru, Parmenide și Heraclit - care ar aparține gândirii incipiente a filosofiei apusene. Prin sintagma incipient trebuie să înțelegem a gândi ceea ce este adevărat, „a experimenta ceea ce este adevărat în esența sa și, grație acestei experimentări, a cunoaște adevărul a ceea ce este adevărat.”² Aprecierea filosofului german este remarcabilă, însă, urmărindu-i prelegerile, nu vom descoperi decât referința la Parmenide, ceilalți doi gânditori rămânând „suspendați” în interpretarea meritului lor în declanșarea acestei gândiri incipiente.

Din fragmentele și din comentariile care s-au păstrat din opera lui Parmenide, Heidegger nu va reține și nu va comenta decât versurile 22-32 ale „poemului doctrinar” al acestuia. Ceea ce este suficient pentru a edifica un cititor în legătură cu valoarea lecturării autorului eleat, dar și a rostirii filosofice grecești care gravitează în jurul termenului ἀλήθεια, hermeneutică realizată din perspectiva paradigmei fenomenologice.

Într-adevăr, putem considera că fenomenologia husserliană este cea care vine retrospectiv să îndreptățească gândirea parmenideiană despre

¹ Prof. PhD, „Dunărea de Jos” University of Galați, Romania, ivan.ivlampie@ugal.ro

² Martin Heidegger, *Parmenide*, Humanitas, București, 2001, p. 9.

ființă, justificând cu o mult mai mare reușită scopul poemului său filosofic, decât cei care au luat contact imediat cu discursul ciudat al eleaților.³

Nu doar grecii nu l-au înțeles în intenție pe Parmenide (așa cum s-a întâmplat mai înainte și cu Anaximandru), s-au dacă au înțeles ceva din demersul său, lucrul a fost făcut din perspectiva doctrinei promovate de cei vechi, dar putem presupune faptul că nici exegeții moderni nu s-au străduit să iasă din canonul interpretativ consacrat de Aristotel în *Metafizica*. Cheia în care îi înțelege stagiritul pe predecesorii săi este dată de definirea căutărilor științei supreme, filosofia: ea se îndeletnicește cu primele cauze și principii. Or, nu poți avea o mai mare satisfacție decât atunci când ai propria ta revelație în privința acestor cauze și a numărului lor (sunt de patru feluri), și că cei de până la tine au meditat orbește, la întâmplare, și nu în mod unitar, sistematic, punând accentul pe una sau alta dintre cele patru cauze (de fapt, a patra cauză, cea finală, este impusă de Aristotel.).

Nu este nimic mai greșit decât să-l încadrezi pe Parmenide, în problema gândirii ființei, printre cercetătorii care s-au aplecat asupra chestiunii principiului lumii, ca apoi să încerci să-i găsești un loc fie printre materialişti, fie printre idealişti.⁴ Autorul eleat nu intenționează să se pronunțe în problema începutului lumii, a lui *arche*, ci doar să răspundă la întrebarea *ce este ființa*. Xenofan îi oferise modelul: gândind natura divinității el a ajuns la concluzia firească, în această privință, că esența ei nu poate fi decât una – de o singură natură este divinitatea. Și în privința existenței concluzia va fi aceeași: Unul. Dar Unul parmenideian înseamnă cu totul altceva decât monismul principiului în exercițiul speculativ al unui Tales sau – în continuitatea lui – al unor gânditori precum Anaximene și Heraclit. Acest „altceva” constituie revoluția lui Parmenide în modul în care trebuie să fie efectuată interogația filosofică: în deplină conștiință de sine și a drumului care trebuie urmat. În fenomenologie este folosit în acest sens termenul de reducere, de suspendare. E vorba, mai întâi, de suspendare a atitudinii naturale asupra lumii în beneficiul unei atitudini filosofice lucide, reflectate. În acest context nu putem afirma că demersul lui Tales trebuie anulat ca exercițiu filosofic, ci trebuie doar să spunem despre demersul său – și al continuatorilor săi – că este unul nereflectat,

³ În dialogul *Parmenide* (Opere, vol. VI, Editura științifică și enciclopedică, București, 1989), Platon pune pe seama lui Socrate următoarele cuvinte: „În poemul tău spui, într-adevăr, că Totul este Unu, iar în sprijinul spuselor tale aduci dovezi limpezi și convingătoare; acesta de față <Zenon>, pe de altă parte, spune că pluralitatea nu există și aduce la rândul-i dovezi grele și depline. Însă când unul dintre voi afirmă Unul, iar celălalt neagă pluralitatea, fiecare se exprimă în așa fel încât să nu pară a susține același lucruri, deși, în realitate, nu tocmai altceva susține – iar spusele voastre sunt mai presus de înțelegerea noastră, a celorlalți.” (128,b).

⁴ A se vedea de ex. Frederick Copleston, *Istoria filosofiei, vol. I Grecia și Roma*, Editura ALL, București, 2008, pp.44-45.

ontologic, dar nu și metafizic. O rază de reflecție introduce după Tales urmașul său, Anaximandru. Prin gândirea principiului sub forma *apeiron*-ului, a unei cauze a existenței care *nu poate fi determinată*, în chipul naiv, bazat pe observații senzoriale, în forma unor elemente cum ar fi Apa, sau Aerul, sau Focul, sau toate la un loc, împreună cu Pământul (Empedocle), Anaximandru deschide „porțile ce despart cărările Noptii și ale Zilei” (Parmenide, fragmentul 12⁵). Adică, ne atrage atenția acest filosof, gândirea principiului este calea adevărului, și nu ceea ce constatăm cu simțurile pe calea părerii.

Parmenide, printr-o astfel de întrebare, *ce este ființa*, consideră că pentru a ajunge la adevăr, nu poți oferi soluție – un răspuns – decât pe o singură cale, a gândirii, a rațiunii, evitând calea simțurilor, a cunoașterii prin opinie. Mai mult, opera sa de reducere se adâncește după această primă suspendare a atitudinii naturale.⁶ Putem afirma, în limbajul fenomenologiei, că ea continuă ca reducere eidetică. Acest fapt e vădit atunci când constatăm că ființa e gândită ca ființă, în esențialitatea sa, sub exigența identității, și nu ca un început al lumii, al unui element al existenței acestei lumi ce i-ar determina mersul. Astfel, ființa nu se identifică, potrivit atitudinii filosofice nereflectate, cu principiul lumii, ci cu gândirea: „căci e tot una a gândi și a fi”. (p. 232); sau „e tot una a gândi și gândul că <ceva> este” (p. 236). Iar gândirea – *a gândi* – are propriile sale principii. (Corespond sau nu ele lumii? Este o întrebare la care va răspunde, în felul lui, mai târziu, Hegel, distrugând, prin dialectica sa, imobilismul eleat.). Principii nedescoperite încă (e meritul de mai târziu al lui Aristotel), dar cu care va opera spontan și atât de intuitiv Parmenide. *Este* se supune normelor Legii și Dreptății: „Căci n-a fost un ceas rău care te-a îndemnat să pășești pe calea aceasta (departe de cărările obișnuite ale oamenilor), ci Legea și Dreptatea” (p. 231). *A fi* trebuie să conserve identitatea și să respecte noncontradicția sau terțul exclus. Ușile porților care despart cărările Noptii și ale Zilei sunt deschise de cheile care sunt „în mâna Dreptății amarnic-pedepsitoare”. În acest caz, Dreptatea corespunde caracterului normativ al acestor legi ale gândirii raționale.

⁵ Adelina Piatkowski, Ion Banu (coord), *Filosofia greacă până la Platon*, vol. I, partea a 2-a, Editura științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 231.

⁶ „Iepele ce mă poartă, până unde râvnește să-mi ajungă sufletul, mă duceau, în timp ce pe calea mult lăudată mă călăuzeau zânele, ce îndrumă pe omul știutor dincolo de orice așezare omenească.” Acest citat este produs din lucrarea de mai sus, coordonată de Adelina Piatkowski și Ion Banu. Pentru a înțelege demersul de față este necesar să fim familiarizați cu textele despre eleați din secțiunea a IV-a a lucrării: „Existența absolut”. Citându-l în continuare pe Parmenide, referințele noastre vizează această ediție românească în care ne întâlnim cu rămășițele gândirii presocratice. Ne îngăduim, de aceea, în continuare, să punem în paranteză pagina în care se află ideile pe care le invocăm.

Eidosul ființei trebuie întemeiat, așadar, nu pe cale empirică, inductivă, ci pe legile universale și necesare ale gândirii logice. În urma reducției eidetice, ca procedeu fenomenologic, urmează constituirea înțelesului realității vizate (*Sinnggebung*). Astfel, logic, nu putem accepta ca adevăr decât afirmația *ființa este*. Despre ființă, susține Parmenide, „trebuie neapărat <să credem> că este întru totul, ori nu este. (...) Hotărârea în această privință stă în alternativa: este sau nu este. Hotărât e însă, cum și trebuie, că, neputând fi nici gândită nici formulată, una dintre căi să fie lăsată la o parte (căci nu e calea adevărată) și că cealaltă, care zice *este*, e și cea adevărată”. (235-236) Observăm în acest citat faptul că dintre cele două expresii posibile *ființa este* și *ființa nu este* noi, ca ființe raționale, trebuie să ne hotărâm asupra adevărului uneia dintre afirmații. De ce oare ambele căi nu pot fi adevărate? De ce una dintre ele trebuie să fie lăsată la o parte? Astăzi răspunsul la aceste întrebări poate fi dat cu ușurință: pentru că nu ne permite principiul noncontradicției. Iar înainte de a intra în joc acest principiu, în afirmația *ființa este* se produce o primă stabilire a conținutului noțiunii de *ființă*: este. E posibilă și însușirea opusă? Potrivit principiului identității acest fapt este imposibil. Cum să identificăm, să-l confundăm, pe a fi cu a nu fi?!

De aici urmează, pe cale deductivă, identificarea celorlalte note, însușiri ale ființei, care au reușit să șocheze, nu doar în epocă, ci și dincolo de ea. Dacă *ființa este*, următoarea trăsătură esențială care se poate deduce este că ea e neclintită, nu se mișcă, nu cunoaște devenirea. Dacă s-ar mișca, atunci care ar fi direcția deplasării sale?⁷ Evident că mișcarea s-ar realiza către ceea ce se opune ființei – neființa. Or, am văzut că înțelesul ființei este faptul de a fi și e absurd ca acest înțeles să se deplaseze spre *a nu fi*. În înțelesul noțiunii de ființă nu există mișcare, înțelesul său este imobil. El, înțelesul, este Unul singur. Dacă ar mai exista și al doilea înțeles, atunci el ar fi *neființa*, ceea ce este absurd, această cale am respins-o deja. Nenăscută este ființa, căci dacă s-ar naște, atunci apariția ei s-ar face din neființă, un alt aspect absurd. Așadar, „e nepieritoare, întreagă, neclintită și fără capăt” (235). Acest *fără capăt* este logic, evident, deoarece capătul înțelesului de ființă nu poate fi dat decât de neființă, or, acest înțeles *fără capăt* exclude neființa, așadar putem vorbi de Unu Absolut.

Modul în care a gândit ființa i s-a părut probabil și lui Parmenide prea șocant pentru înțelesul contemporanilor săi. A căutat, de aceea, să coboare această gândire de pe soclul prea înalt al abstracțiunii și ne-a dăruit, astfel, pentru ființă, metafora sferei: este „asemenea masei unei sfere bine rotunjite, cu toate părțile ei deopotrivă cumpănite față de mijloc. Căci nu-i îngăduit <ca ființa> să fie ici sau colo cu ceva mai mare sau cu ceva

⁷ Acest gen de întrebări ascund în ele metoda logică a demonstrației prin absurd.

mai mică, câtă vreme nu există neființa, care să o împiedice să ajungă la ceva de aceeași natură, iar ființa nu-i nici ea într-un loc mai multă, într-altul mai puțină, ci peste tot neatinsă: ca una care, fiind în aceeași măsură în fiecare punct, se găsește în aceeași măsură pretutindeni înăuntrul marginilor ei.” (p. 236)

De asemenea, conștient de înalta sa atitudine filosofică, a făcut concesii și celeilalte căi de cercetare bazată pe „părerile muritorilor”: „dar și aceasta ai să o înveți, cum că părerile trebuiau și ele să fie în chip verosimil” (p. 231). De aceea, printre fragmentele lui Parmenide găsim și o viziune tradițională în explicația lumii, gânditorul eleat încredințându-ne că există două elemente din care derivă toate cele văzute, lumina și întunericul: „de-o parte cereasca vâlvătaie a focului binefăcător, din cale-afară de ușor, identic cu sine în toate părțile lui (nu însă și cu altul); de cealaltă, – de capul său, ceva tocmai dimpotrivă: noaptea întunecoasă, deasă și greoaie la înfățișare.” Și pentru a nu-și dezminți calea ce urmează adevărul, Parmenide conchide: „Această orânduire, întru totul asemenea aparenței, ți-o semnalez, pentru ca nicidecum să nu te amăgească părerile muritorilor”. (p. 237)

Gândirea ființei așa cum a exersat-o Parmenide, pare a fi un joc steril, așa cum lasă impresia și munca apologetică a elevului său Zenon, prin aporiile sale. Însă miza acestui exercițiu este destul de pragmatică. Unul lui Parmenide nu se referă nici la cauză (*arhe*), ca element material determinant, nici la formă, care modelează elementele materiale, nici la izvorul schimbărilor care se petrec în cosmos, nici la finalitatea ultimă a lumii. Unul nu privește decât Înțelesul pe care îl reprezintă gândul despre ceva. Acest înțeles nu poate fi, într-adevăr, decât unul singur, trebuie să-și conserve identitatea, căci altfel nu ne-am înțelege între noi folosind cuvintele. Cu o aporie ca aceasta – săgeata care zboară stă pe loc – Zenon a reușit în chip plastic să-și apere maestrul în respingerea ideii că într-un discurs rațional *înțelesul* ar putea suferi transformări, adică faptul că în zborul ei săgeata s-ar schimba, s-ar mișca devenind altceva până să ajungă la țintă, și odată cu această schimbare să se producă în ordinea rațională și schimbarea înțelesului ei.

„Același lucru este a gândi și a fi”.⁸

BIBLIOGRAFIE

Aristotel, *Fizica*, Editura Moldova, Iași, 1995.

Aristotel, *Metafizica*, Editura IRI, București, 1996.

⁸ Parmenide, în: Clement Alexandrinul, *Scrisori, partea a doua, Stromatele*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982, p. 404.

Balca, Nicolae, *Istoria filozofiei antice*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982.

Clement Alexandrinul, *Scrieri, partea a doua, Stromatele*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982.

Copleston, Frederick, *Istoria filosofiei, vol. I Grecia și Roma*, Editura ALL, București, 2008.

Heidegger, Martin, *Parmenide*, Humanitas, București, 2001.

Piatkowski, Adelina, Banu, Ion (coord), *Filosofia greacă până la Platon*, vol. I, partea a 2-a, Editura științifică și enciclopedică, București, 1979.

Platon, „Parmenide” în *Opere*, vol. VI, Editura științifică și enciclopedică, București, 1989.